

Žaža, Stanislav

Lokální fixace výpovědi vzhledem k místu promluvy

In: *Otázky slovanské syntaxe. IV/1, Sborník symposia Aktualizační (pragmatické) složky výpovědi v slovanských jazycích, Brno 6.-9. září 1976, část první. Vyd. 1. V Brně: Univerzita J.E. Purkyně, 1979, pp. 181-184*

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/121577>

Access Date: 19. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

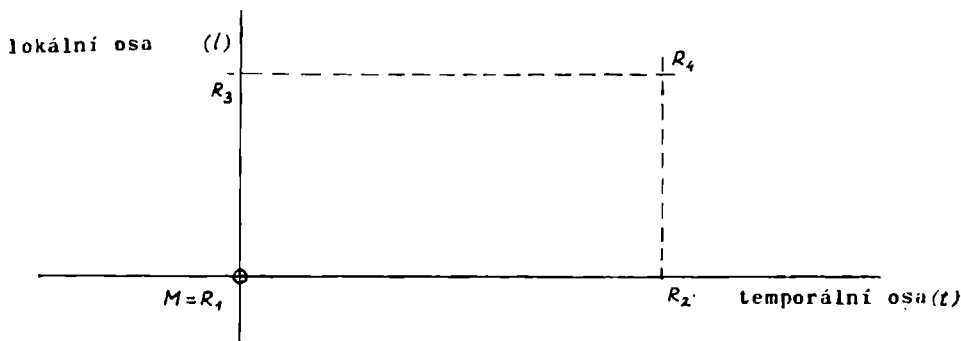
STANISLAV ŽAŽA (Brno)

LOKÁLNÍ FIXACE VÝPOVĚDI VZHLEDEM K MÍSTU PROMLUVY

Součástí aktualizace propozice je nejen její temporální fixace vzhledem k okamžiku promluvy, ale také její lokální fixace vzhledem k místu promluvy. Při zkoumání tohoto vztahu je třeba počítat s několika faktory:

- a) místo promluvy (místo mluvčího v okamžiku promluvy) (M)
- b) místo recepcce promluvy (R)
- c) místo realizace děje (události...) (D)
- d) subjekt děje (S)
- e) objekt děje (O)

Je nutno dále brát v úvahu skutečnost, zda je, nebo není místo promluvy totožné s místem její recepcce, a to z hlediska časového a místního. Může totiž jít o veličiny časově kontaktní (např. při bezprostřední komunikaci na témž místě nebo na dálku), nebo časově distantní (při komunikaci pomocí písemného vzkazu, reprodukce z magnetofonového záznamu apod.), popřípadě lokálně kontaktní (komunikace na témž místě) nebo lokálně distantní (komunikace na dálku). Může ovšem dojít i ke kombinaci těchto možností (komunikace pomocí dopisu, telegramu apod.). Schematicky lze tyto vztahy znázornit takto:

M—R₁ přímá komunikace

M—R₂ komunikace písemným vzkazem, pomocí reprodukce z magnetofonového záznamu na místě apod.

M—R₃ telefonát, optická signalizace na dálku

M—R₀ komunikace pomocí dopisu, telegramu apod.

Důležitým faktorem při zkoumání lokální fixace výpovědi vzhledem k místu promluvy je element, který nazýváme lokalizátorem propozice. Je to prvek bezprostředně signalizující, kam je propozice vzhledem k místu promluvy fixována. Lokalizátory mohou být gramatické a lexikální.

Gramatickým lokalizátorem je především 1. osoba singuláru indikativu přezenta aktivního, vyjadřující aktuální a reálný děj (stav), jehož činitelem (nositelem) je mluvčí. Jde tedy o tvar vyjadřující vztah 'ego—hic—nunc' (zpívám, přemýšlím, sedím, jsem spokojen...).

Lexikálními lokalizátory jsou především základní lokační adverbia *zde, tady, tam, sem*... Podle vztahu k místu promluvy je lze dělit na interní, poukazující na ztotožnění místa děje s místem promluvy, a externí, poukazující v zásadě na různost místa děje a místa promluvy. Z hlediska charakteru lokace se pak mohou dělit na statické, dynamické a staticko-dynamické. V přehledu lze toto dvojí členění znázornit takto:

	interní	externí
statické	<i>zde, tu, tady</i> M	<i>tam</i>
dynamické	<i>sem</i> →M	<i>tam</i>
	<i>odsud</i> M→	<i>odtud</i>
staticko-dynamické	<i>tudy</i> ↗M↗	<i>tamtudy</i>

Podobnou roli jako lokační adverbia mohou ovšem plnit i různé předložkové výrazy, které tak nabývají charakteru adverbii funkčních, jako *na tomto místě, ve vedlejším pokoji, na Kubě* apod. Tato funkční adverbia se však nechovají ve všech směrech stejně jako lokační adverbia skutečná.

Přítomnost lokalizátorů má vliv na možnost realizace výpovědi. Tak s gramatickým lokalizátorem, jak byl charakterizován výše, není kompatibilní externí lokalizátor statický. V zásadě tedy nelze realizovat výpověď *zpívám tamhle, kouřím v dálce, sedím naproti na břehu* apod. Pokud se podobná spojení přece jen vyskytují, má v nich přezens vždy význam neaktuální:¹ ve výroku Pražana *přednáším v Bratislavě* lze přezens chápat jako uzuální, podobně ve výpovědi *patnáctého zpívám v Leningradě* jde o význam futurální apod.²

¹ Srov. *Grammatika sovremennogo ruskogo literaturnogo jazyka*, Moskva 1970, s. 358.

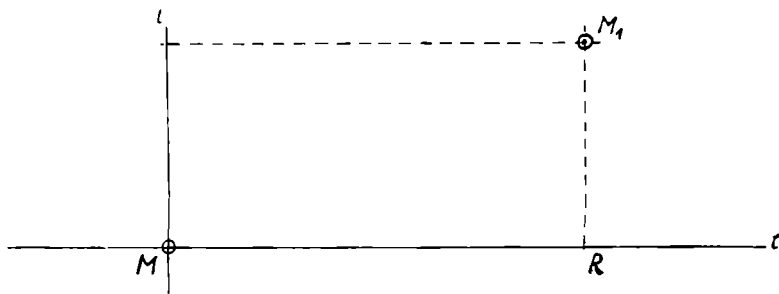
² S uvedeným principem inkompatibility nejsou ovšem v rozporu výpovědi typu *vidím na kopci rozhlednu, slyším u řeky zpěv* apod. Jde o konstrukce dvoubázové: *vidím rozhlednu | rozhledna je na kopci; slyším zpěv | zpívá se u řeky*.

³ Srov. V. Šmilauer, *Novočeská skladba*, 3. vyd., Praha 1966, s. 136.

V případech typu *sedím tam pět let a nic o něm nevím* (kde máme tzv. *prézens* rezultativní), je možný externí lokalizátor, jestliže je zdůrazněna procesuální složka významu slovesného tvaru, vztahující se k minulosti; na druhé straně je ovšem také možná výpověď *sedím tu pět let a nic o něm nevím*, v níž proniká složka rezultativní, vztahující se k okamžiku promluvy; v souladu s tím je i lokalizátor interní.

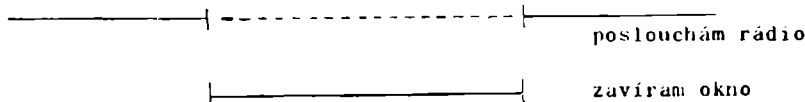
Vzhledem k tomu, že místo mluvčího je nutně totožné s místem promluvy, není s gramatickým lokalizátorem kompatibilní ani interní lokalizátor dynamický, označující směr k místu promluvy (tj. *sem*). Jsou sice možné výpovědi *přicházím sem s dobrými úmysly, vracím se sem po patnácti letech*, je v nich však *praesens* pro *perfecto*: skutečný jejich význam je *přišel jsem sem s dobrými úmysly, vrátil jsem se sem po patnácti letech*. (Srovnej s tím tutéž výpověď, v níž však subjekt děje není totožný s mluvčím, a v níž proto svrchu uvedené omezení neplatí: *Přichází sem...*) Podobné výpovědi s funkčními adverbii v roli lokalizátorů připouštějí dvojí výklad: 1. *na toto místo* = *sem*, proto *vracím se* = = vrátil jsem se; 2. *na toto místo* = *tam*; proto *vracím se* = vracím se.

Určitou anomálii představují výpovědi typu *jsem na poště, jsem ve skladu, sedím v pracovně č. 4* apod., které známe jako písemná sdělení, vývěsky na dveřích aj. Jejich specifikem je to, že umístění mluvčího (které je v daném typu výpovědi centrem informace) není v okamžiku recepce promluvy totožné s místem, jež zaujímal v okamžiku promluvy. V zájmu receptora bere mluvčí za časové východisko sdělení moment recepce, proto ve své výpovědi užije *prézentu*, ačkoli z hlediska momentu promluvy (jejího písemného zaznamenání) by měl užít *futura*. Proto se zde dostává do rozporu lokalizátor gramatický a lexikální. Podobné jsou i výpovědi v dopisech, typu: *(Odjízím do Varny). V době, kdy čteš můj dopis, už tam ležím na pláži*. Srov schéma:

M_1 — místo mluvčího v okamžiku recepce promluvy (sklad, pošta, pracovna...)

Ještě poněkud jiné jsou případy tohoto typu: na dotaz mluvčího A, co dělá zde v kuchyni, odpovídá mluvčí B: *poslouchám rádio vedle v pokoji, tady jen zavírám okno*. Jde o dva paralelní děje. První z nich (poslouchám rádio) přítomnou chvíli přesahuje: mluvčí vystihuje *prézentem* vlastně minulost (a pravděpodobnou budoucnost), jde tedy vlastně zase o neaktuální *prézens*; kdežto v úseku *prítomnosti* místo prvního děje probíhá druhý (zavírám okno):

Zjištění uvedená o gramatickém lokalizátoru neplatí plně o 1. osobě plurálu. Tak např. lze realizovat výpovědi s externím statickým lokalizátorem *stojíme tamhle na rohu, sedíme naproti na břehu* apod., jestliže je pronášší (např. jako informaci) mluvčí, který je součástí nějaké skupiny, ale v okamžiku promluvy se od ní oddělil. V takových výpovědích dochází k rozporu mezi inkluzí a exkluzí: mluvčí, ačkoli se z okruhu realizátorů daného děje, události apod. nevyjímá, musí v souladu s objektivní realitou nutně rozlišovat místo realizace tohoto děje od místa promluvy.

Není-li mluvčí sám činitelem děje, nýbrž jeho objektem, platí o vztahu propozice k místu promluvy toto: externí lokalizátor statický je v promluvě možný vždy tehdy, jestliže je predikátem sloveso, které nevyžaduje totožnost místa realizace děje s místem objektu (tj. v dané konstrukci s místem mluvčího). Lze tedy říci např. *jsme očekáváni v Sofii, na Novém Zélandě nás kritizují, sousedé mě ve vedlejší domě pomlouvají*, ale nemůžeme říci *jsme fotografováni v Sofii, na Novém Zélandě nás objímají, sousedé mi ve vedlejší domě podávají ruku* atp. Bylo by ovšem třeba vymezit okruh sloves, která sem patří, a také případy přechodné.

Pozorujeme-li jako lokalizátor 2. osobu slovesa, zjišťujeme, že zde přistupuje jako důležitá ta okolnost, zda je receptor promluvy (adresát) s mluvčím v lokálním kontaktu, nebo nikoli.

Sám tvar 2. osoby o sobě lokalizátorem ve vztahu propozice k místu promluvy není, protože o místu realizace děje ani o místu receptora nic neříká. Např. řekne-li mluvčí *mlčíš jako ryba*, může receptor sedět vedle něho nebo být s ním právě v telefonickém spojení z Varšavy. Podstatnější roli zde hrají právě lokalizátory lexikální (*mlčíš tu* × *mlčíš tam*), ale ani zde nelze mluvit o naprosté jednoznačnosti: *sedíš tam* může vyjadřovat děj od místa promluvy lokálně zcela distantní — *sedíš ve Vladivostoku*, ale také děj spadající do místa promluvy — *sedíš v protějším rohu pokoje*. S určitými obměnami to platí i o osobě třetí. Celá tato záležitost bude ovšem vyžadovat ještě další zkoumání.